

Copyright © 2018 T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı
<http://genclikarastirmalari.gsb.gov.tr/>
 Gençlik Araştırmaları Dergisi • Aralık 2019 • 7(19) • 57-73

ISSN 2147-8473
Başvuru | 08 Ekim 2018
Kabul | 25 Haziran 2019

Affetme Odaklı Grup Rehberliğinin Ergenlerin Saldırganlık Eğilimi Üzerindeki Etkisi: Bir Karma Yöntem Araştırması*

Esra Asıcı**

Rengin Karaca***

Öz

Bu çalışmada, affetmenin süreç modeli temel alınarak hazırlanan sekiz haftalık, Affetme Odaklı Grup Rehberliği (AOGR) uygulamasının ergenlerin saldırganlık eğilimi üzerindeki etkisinin nicel ve nitel yöntemler aracılığıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu bir mesleki ve teknik anadolu lisesinde okumakta olan 65 dokuzuncu sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmanın verileri Saldırganlık Ölçeği, yarı yapılandırılmış görüşme formu ve kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır. Nicel verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma ve öntest puanlarının kontrol edildiği tek faktörlü kovaryans analizi teknikleri; nitel verilerin analizinde ise içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın nicel bulgularına göre, AOGR uygulaması ergenlerin saldırganlık eğilimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkili olmamıştır. Araştırmanın nitel bulgularına göre; AOGR'ne katılan öğrenciler, uygulamadan sonra empati, iletişim ve öfke kontrolü becerisinde gelişim kaydettiklerini, şiddet içeren davranışlardan uzaklaştıklarını, daha olumlu duygular yaşadıklarını, uygulamanın arkadaşlık ve aile içi ilişkilerini olumlu yönde etkilediğini dile getirmişlerdir. Ayrıca öğrenciler uygulama sonrasında kişiler arası anlaşmazlıklarını saldırgan davranışlar yerine daha yapıcı yöntemlerle çözmeye çalıştıklarına da dikkat çekmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Affetme, Saldırganlık, Ergenlik, Grup Rehberliği, Karma Yöntem.

* Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında gerçekleştirdiği "Affetme Odaklı Grup Rehberliğinin Ergenlerin Saldırganlık ve Öznel İyi Oluşları Üzerindeki Etkisi" başlıklı doktora tezinin bir bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, esraasici@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0872-9042

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, rengin.akboy@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5955-0603

Abstract

This study aims to investigate the effect of Forgiveness Focused Group Guidance (FFGG), which bases on forgiveness process model, on aggression tendency of adolescents through qualitative and quantitative methods. The study group consisted of 65 ninth grade students studying at a vocational and technical Anatolian high school. The data was collected with Aggression Questionnaire, semi structured interview form and a personal information form. In the analysis of quantitative data mean, standard deviation values and one factor covariance analysis technique were used. In the analysis of qualitative data, content analysis technique was used. According to the quantitative findings, the FFGG implementation didn't statistically affect the aggression tendency of adolescents. According to the qualitative findings, the students joining FFGG indicated that they made progress on empathy, communication and anger control skills, became distant from aggressive behaviours, and felt more positive. The student said that the FFGG positively affected their relations with friends and family members. In addition, they pointed out that after FFGG, they tried to resolve interpersonal conflict with more constructive methods instead of aggressive behaviours.

Keywords: Forgiveness, Aggression, Adolescent, Group Guidance, Mixed Method.

Çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemi olarak bilinen ergenlik; biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan bir gelişme ve olgunlaşma sürecidir (Yavuzer, 2007). Uç noktalarda yaşanan duygu dalgalanmalarını, öngörülemeyen davranışları, benzersiz çalkantıları, öfke ve stres duygularını içeren ergenlik dönemi (Gerring ve Zimbardo, 2012) cinsel uyanışla birlikte ortaya çıkan yeni ruhsal özellikler ve davranışlarla kendini göstermektedir. Hızlı beden gelişimiyle birlikte meydana gelen bu cinsel uyanış, ergenin bunalmasına ve değişimler karşısında zorlanmasına neden olmaktadır (Yavuzer, 2007). Ergenin iç dünyasında yaşadığı zorlanmaların yanında, toplumun ergenlik çağı için öngördüğü bazı gelişimsel beklentiler de, ergenin içinde bulunduğu zorlanmaları daha karmaşık ve içinden çıkılması güç bir duruma dönüştürebilmektedir (Kılıçcı, 2006). Bu dönemde yaşanan biyolojik, bilişsel, psikolojik, sosyal, ahlaki ve ruhsal zorluklar ergenlerde çeşitli problemlerle davranışların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir (Geldard ve Geldard, 2013). Ergenlerde görülen problemlerle davranışlardan biri saldırganlıktır.

İnsan yaşamını olumsuz olarak etkileyen (Tuzgöl, 2000) saldırganlık; bireyin hoşla gitmeyen durumlara verdiği ilk tepkilerden biri olan öfkenin, doğrudan ifadesi olarak ortaya çıkmakta (Köknel, 1995) ve sözlü, fiziksel ya da dolaylı olarak başkasına zarar vermeyi amaçlayan herhangi bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Kesen, Deniz ve Durmuşoğlu, 2007). Kızgınlık, öfke ve nefret gibi yıkıcı duyguları içeren saldırgan davranışların, başkalarına kasıtlı olarak bedensel ya da ruhsal açıdan zarar verme amacı taşıdığı (Abay ve Tuğlu, 2000); kasıtlı olarak yapılmayan davranışların ise zarar verici olsa bile saldırganlık olarak adlandırılmayacağı vurgulanmaktadır (Anderson ve Bushman, 2002; Bilgi, 2005). Saldırganlığın fiziksel yönleri ağır basan ve zarar verme oranı daha yüksek olan boyutu ise "şiddet" olarak adlandırılmaktadır (Haskan ve Yıldırım, 2012).

Saldırgan davranışların özellikle erkek ergenler (Aracı, 2012; Başaran, 2008; Filiz, 2009; Gündoğdu, 2010; Kılıçarslan ve Atıcı, 2010; Kılınç ve Murat, 2012; Şahin ve Korkut Owen, 2009) ve meslek lisesi öğrencileri (Ağlamaz, 2006; Başaran, 2008; Filiz, 2009; Yılmaz, 2008) arasında daha yaygın olduğu bilinmektedir. Kendini açma düzeyinin düşük olması (Ağlamaz, 2006), problem çözme yeteneğine güvenmeme (Gökbüzoğlu, 2008), düşük empati düzeyi (Filiz, 2009), çatışma çözme becerilerinden yoksun olma (Gündoğdu, 2010), rahatlık, başarı ve saygı ile ilgili akıldışı inançlara sahip olma (Kılıçarslan ve Atıcı, 2010), yüksek kaygı düzeyi (Kılınç ve Murat, 2012) ve düşük benlik saygısı (Donnellan, Trzesniewski, Robins, Moffitt ve Caspi, 2005) ergenlerde saldırgan davranışların görülmesine neden olan bireysel özelliklerdir. Ebeveynlerin gelir (Ağlamaz, 2006; Avcı ve Kelleci, 2015; Yılmaz, 2008) ve eğitim düzeyinin düşük olması (Ağlamaz, 2006; Aracı, 2012), ailenin sosyo ekonomik düzeyinin kötü olması (Yılmaz, 2008), aile içinde şiddet uygulanması (Laporte, Jiang, Pepler ve Chamberland, 2011; Şahin ve Korkut Owen, 2009), mükemmeliyetçi ebeveyn tutumları, geniş aile (Filiz, 2009) ve ailenin göç etmiş olması (Erkan ve Erdoğan, 2006) gibi ailesel özellikler de ergenlerin saldırgan davranışlarını arttıran faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kişiler arası ilişkilerde sorun yaratan saldırganlık ve şiddet içerikli davranışlar, özellikle de okullarda eğitim-öğretim çabalarını olumsuz etkilemektedir (Donat-Bacıoğlu, 2011). Okullarda saldırgan ve şiddet içerikli davranışların yaygınlığı konusunda yapılan araştırmalar (Ögel, Tari ve Eke-Yılmazçetin, 2005; Öğülmüş, 2007; TBMM, 2007; Pişkin ve ark., 2012) pek çok ergenin kişiler arası ilişkilerinde karşılaştıkları çatışma, anlaşmazlık ya da incinme yaşantılarıyla başa çıkmak için saldırganlık ve şiddet içeren davranışlara başvurduğunu ortaya koymaktadır. Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin en temel işlevlerinden birinin disiplinsizlik ve uyumsuzlukları önleyerek eğitim-öğretim hizmetlerinin verimliliğini arttırmak olduğu (İlgar, 2005) dikkate alındığında; ergenlerin saldırganlık ve şiddet içeren davranışlarını önlemeye yönelik olarak okul temelli çalışmalar yapılması yönünde bir ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de ergenlerin saldırganlık ve şiddet içeren davranışlarını azaltmaya yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmaların öfke yönetimi (Cenkseven, 2003), sosyal beceri eğitimi (Kumru Sarıca, 2008), psikodrama uygulamaları (Karataş ve Gökçakan, 2009), şiddete karşı eğitim (Uysal ve Bayık-Temel, 2009), yaratıcı drama temelli çatışma çözümü (Gündoğdu, 2009), bilişsel davranışçı grup terapisi (Tekinsav Sütçü, Aydın ve Sorias, 2010), psikoeğitim grupları (Yavuzer ve Üre, 2010), şiddet ve saldırganlığı önleme programı (Donat Bacıoğlu, 2011), barış eğitimi (Sağkal, 2011), şiddetsizlik eğitimi (Yıldırım, 2012) ve akran arabuluculuk eğitimi (Türk, 2013) etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu çalışmaların etkili sonuçları olmakla birlikte, halen yoğun şekilde yaşanmakta olan saldırganlık ve şiddet olayları, alternatif yollara başvurma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada ergenlerin saldırgan davranışlarının azaltılmasında etkili olabilecek alternatif bir yol olarak “affetme” davranışı ele alınmaktadır.

Affetme, hatalı bir davranış karşısında ortaya çıkan haklı kızgınlık ve öfke duygularını inkâr etmeden, gönüllü olarak terk etmek ve suçluya karşı duyarlılık, yardımseverlik ve hatta sevgi içeren bir bakış açısı geliştirmek olarak tanımlanmaktadır (North, 1987). Affetmede birey öfke ve kızgınlık duygularının üstesinden gelerek, intikam alma isteğinden vazgeçmektedir (Hortwitz, 2005). Affetme; araları bozulmuş ve birbirlerinden uzaklaşmış kişiler için iyileşmeyi meydana getiren oldukça önemli psikolojik ve ilişkisel bir süreç olarak görülmektedir (Hill, 2001). Birey kendisine zarar veren bir kişiyi affettiğinde; zarar verene karşı hissettiği olumsuz duygularının ve yargılarının üstesinden gelmekte, ona karşı merhametli davranmakta ve onu koşulsuz olarak kabul etmektedir (Enright, Gassin ve Wu, 1992).

Yurt dışında kişiler arası ilişkilerde affetmeyi açıklamaya yönelik olarak çeşitli modeller önerilmiştir. Bu modellerin bazıları bireyin affetme olasılığını yordayan elementlere odaklanırken; diğerleri affetme sürecinde neler olduğuna odaklanmaktadır (Balkin, Perepiczka, Sowel, Cumi ve Gnlika, 2016). Affetmenin sosyal psikolojik belirleyicileri modelinde affetme, güdüsel bir sistem olarak görülmektedir. Modelde bireyi suçlu ile yeniden temas kurmaktan kaçınmaya motive eden *incinme* ve bireyi suçludan intikam almaya güdüleyen öfke olmak üzere iki olumsuz duygu üzerinde durulmaktadır (McCullough ve ark., 1998). Hargrave'nin Affetme Modeli; *aklama* ve *affetme* olmak üzere iki temel faktör üzerinde durmaktadır. Aklama, zarar veren kişiye karşı empatinin geliştirilmesi ve meydana gelen incitici durum hakkında iç görü kazanmayı; affetme ise, sevgi ve güvenin yeniden kurulabilmesi için tarafların birbiriyle iletişime geçmesini içermektedir (Hargrave ve Sells, 1997). Worthington'un (1998) affetme modelinde affetme; *empati*, *alçakgönüllülük* ve *affetmenin ifadelendirilmesi* aşamalarından oluşmaktadır. Bu modele göre affetme, suçluya karşı empatinin gelişimiyle başlamaktadır. Alçakgönüllülük, bireyin her insanın zaman zaman hata yapabildiğini fark etmesini anlatmaktadır (Worthington ve Wade, 1999). Son aşama, affetmenin ifadelendirilmesinde ise birey affettiğini açık davranışlarla göstermektedir (Worthington, 1998). REACH affetme modeline göre, affetme süreci incitici durumun hatırlanması, suçlu ile empati kurma, suçlu kişiye özgeci bir hediye verme, suçluyu affetmek için söz verme ve affetmeyi sürdürme olmak üzere beş adımda gerçekleşmektedir (Goldman ve Wade, 2012; Wade ve Meyer, 2009). Bu araştırma kapsamında temel alınan affetmenin süreç modeli, başkasını affetme sürecinin işleyişiyle ilgili bilişsel, duygusal ve davranışsal stratejilerin birleşiminden oluşmaktadır. Modelde affetme süreci *açığa çıkma*, *karar*, *çalışma* ve *sonuç* olmak üzere dört evreden ve bu evrelerde gerçekleşmesi beklenen 20 birimden oluşmaktadır. Açığa çıkma evresinde (Birim1-8), birey incitici durumu ilgili duygularını fark etmekte ve duyduğu öfkeyi değerlendirmektedir. Karar evresinde (Birim 9-11) birey duygularını yeniden düzenlemeye, problemlerini çözmek için çözüm yolları bulmaya çalışmakta ve suçluyu affetmek için karar vermektedir. Çalışma evresinde (Birim 12-15) birey incitici durumu yeniden düzenleyerek, farklı şekilde algılamaya başlarken suçluya karşı empati ve merhamet duyguları ortaya çıkmaktadır. Sonuç evresinde (Birim 16-20) ise birey yaşadığı incitici olay ve affetme süreciyle ilgili yeni anlamlar keşfetmektedir (Baskin ve Enright, 2004; Enright ve The Human Development Study Group, 1996).

Affetme sürecini etkileyen en önemli faktörlerden biri "niyet"tir. Zarar verici davranışın kasıtlı mı yoksa kasıtsız mı yapıldığı bireyin affetme kararı vermesinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Scobie ve Scobie, 1998). Ergenlik dönemindeki birey soyut işlemler dönemine ilişkin düşünebilme yeteneğini kazanmakta ve bununla beraber ahlak gelişiminde de ilerleyerek olayları değerlendirmede "niyet" faktörünü dikkate almaya başlamaktadır (Akboy, 2005). Olayları çok yönlü olarak değerlendirebilen ve niyetin önemini fark eden ergenlerin, kişiler arası ilişkilerde affetmenin ne zaman ve hangi koşullarda uygun olacağı konusunda doğru karar verebilecek bilişsel olgunluğa sahip olduğu söylenebilir.

Yurt dışında ergenlerin affetme davranışını arttırmak ve benlik gelişimlerini desteklemek amacıyla gerçekleştirilmiş pek çok deneysel affetme müdahalesi bulunmaktadır (Enright, Rhody, Litts ve Kaltt, 2014; Freedman, 2018; Freedman ve Knupp, 2003; Gamaro, Enright, Baskin ve Kaltt, 2008; Ghamari Givi, Mohebbi ve Sadeghi, 2014; Goldman ve Wade, 2012; Hepp-Dax, 1996; Hilbert, 2015; Holter, Magnuson, Knutson, Knutson Enright ve Enright, 2008; Hui ve Ho, 2004; Ji, 2013; Kim, 2016; Lavafpour Nouri, Zahrakar, Omara, Fatideh, Pourshojaei ve Fatideh, 2015; Luskin, Ginzburg ve Thoresen, 2005; Park, Enright, Essex, Zahn-Waxler ve Kaltt, 2013; Sing Chau, 2004; Tang, 2006; 2014); ancak

yurt içinde ergenlere yönelik olarak gerçekleştirilmiş affetme temelli müdahaleler sınırlı sayıdadır (Bugay ve Demir, 2012; Özgür ve Eldeklioğlu, 2017; Taysi ve Vural, 2016). Bu çalışmalar, affetmeyi temel alan deneysel müdahalelerin olumsuz duygu ve davranışların azaltılmasında etkili olduğunu göstermektedir. Affetmenin, saldırganlıkla yakından ilişkili olan öfke duygusundan vazgeçmeyi içerdiği ve affetme ile saldırganlık arasında olumsuz yönde ilişki olduğu (Aqeel, Rohail, Ahsan, Ahmed ve Saad, 2017; Bumgarner, Webb ve Dula, 2016; Camadan ve Yazıcı, 2017; Naami ve ark., 2014) dikkate alındığında; grup rehberliği etkinliği aracılığıyla, ergenlere affetmenin doğasına ilişkin doğru bilgileri öğretmenin mümkün olabileceği ve ergenlerin kişiler arası ilişkilerindeki anlaşmazlık, çatışma ya da incinme yaşantıları karşısında saldırgan tepkiler vermek yerine, olayları çok yönlü değerlendirerek, kendisini ya da başkasını tehlikeye atmadan, uygun koşullarda affetme davranışını öğrenmelerine ve böylece saldırgan davranışlardan uzaklaşmalarına yardımcı olunabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, araştırmada affetmenin süreç modeli temel alınarak hazırlanan Affetme Odaklı Grup Rehberliği'nin ergenlerin saldırganlık eğilimi üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. AOGR ergenlerin saldırganlık eğilimi üzerinde etkili midir?
2. AOGR'ne katılan öğrencilerin uygulamadan sonra yaşadıkları değişimlere ilişkin görüşleri nelerdir?
3. AOGR'ne katılan öğrencilerin uygulamanın arkadaşlarıyla ilişkileri üzerindeki etkisine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. AOGR'ne katılan öğrencilerin uygulamanın aile içi ilişkileri üzerindeki etkisine ilişkin görüşleri nelerdir?
5. AOGR'ne katılan öğrencilerin uygulamanın kişiler arası anlaşmazlıklara gösterdikleri tepkiler üzerindeki etkisine ilişkin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma bir karma yöntem araştırmadır. Araştırmanın nicel boyutu ön-sontest kontrol ve plasebo gruplu yarı deneysel desene dayanmaktadır. Araştırmanın nitel boyutu kapsamında ise deneysel işlem tamamlandıktan sonra AOGR'ne katılan gönüllü öğrencilerle bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın nicel boyutuna öncelik verilmiş, nitel boyuttan elde edilen bulgular, nicel bulguların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İzmir İli Bornova ilçesinde bulunan bir mesleki ve teknik anadolu lisesinin dokuzuncu sınıflarında okumakta olan 65 öğrenci oluşturmuştur. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Okulun seçiminde, meslek liselerinde saldırgan davranışların daha çok görülmesi, okuldaki öğrencilerin İzmir'e göç yoluyla gelen, düşük sosyoekonomik düzeydeki ailelerden gelmeleri, okulda disiplin olaylarının yoğun yaşanması, öğrenciler arasında saldırgan davranışların sıklıkla görülmesi, okul idaresi, rehberlik ve psikolojik danışma servisi ve okul öğretmenlerinin projeyi destekleme konusunda istekli olmaları etkili olmuştur. Çalışma grubunun demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

		Deney		Plasebo		Kontrol		Toplam	
		n	%	n	%	N	n	n	%
Cinsiyet	Kız	11	52.4	11	50	11	50	33	50.8
	Erkek	10	47.6	11	50	11	50	32	49.2
Yaş	14	12	57.1	5	22.7	17	77.3	34	52.3
	15	9	42.9	17	77.3	4	18.2	30	46.2
	16	-	-	-	-	1	4.5	1	1.5
Annenin eğitim düzeyi	Okuma yazma bilmiyor	1	4.8	2	9.1	1	4.5	4	6.2
	Okuma yazma biliyor	2	9.5	1	4.5	-	-	3	4.6
	İlkokul mezunu	9	42.9	6	27.3	7	31.8	22	33.8
	Ortaokul mezunu	4	19.0	7	31.8	11	50	22	33.8
	Lise Mezunu	4	19.0	5	22.7	3	13.6	12	18.5
	Üniversite mezunu	1	4.8	1	4.5	-	-	2	3.1
Babanın eğitim düzeyi	Okuma yazma bilmiyor	-	-	-	-	2	9.1	2	3.1
	İlkokul mezunu	5	23.8	5	22.7	6	27.3	16	24.6
	Ortaokul mezunu	6	28.6	6	27.3	6	27.3	18	27.7
	Lise Mezunu	9	42.9	7	31.8	8	36.4	24	36.9
	Üniversite mezunu	1	4.8	4	18.2	-	-	5	7.7
Annenin mesleği	Ev hanımı	16	76.2	10	45.5	10	45.5	36	55.4
	Emekli	-	-	1	4.5	-	-	1	1.5
	İşçi	2	9.5	7	31.8	11	50	20	30.8
	Memur	1	4.8	1	4.5	1	4.5	3	4.6
	Serbest meslek	2	9.5	3	13.6	-	-	5	7.7
Babanın mesleği	Çalışmıyor/İşsiz	-	-	-	-	1	4.5	1	1.5
	Emekli	3	14.3	1	4.5	1	4.5	5	7.7
	İşçi	10	47.6	11	50	13	59.1	34	52.3
	Memur	-	-	3	13.6	1	4.5	4	6.2
	Serbest meslek	7	33.3	7	31.8	6	27.3	20	30.8
Kardeş sayısı	Tek çocuk	1	4.8	3	13.6	2	9.1	6	9.2
	İki kardeş	7	33.3	7	31.8	11	50	25	38.5
	Üç kardeş	8	38.1	8	36.4	3	13.6	19	29.2
	Dört ve üstü kardeş	5	23.8	4	18.2	6	27.3	15	23.1
Ekonomik durum	Düşük	3	14.3	1	4.5	-	-	4	6.2
	Orta	18	85.7	17	77.3	21	95.5	56	86.2
	Yüksek	-	-	4	18.2	1	4.5	5	7.7
Toplam		21	100	22	100	22	100	65	100

Veri Toplama Araçları

Saldırganlık Ölçeği (SÖ): Buss-Durkee düşmanlık envanterinden uyarlanmış olan ölçek 29 maddeden oluşan 5'li Likert tipi (1-Kesinlikle katılmıyorum, 5-Tamamen katılıyorum) bir ölçme aracıdır. Fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve öfke olmak üzere saldırganlığın dört farklı boyutunu ölçmeyi amaçlamaktadır. Buss ve Perry'nin (1992) özgün çalışmalarında ölçek için elde ettikleri iç tutarlılık katsayıları sırasıyla fiziksel saldırganlık için .85, sözel saldırganlık için .72, öfke için .83, düşmanlık için .77 ve toplam puan için .89 olarak saptanmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Sümer (2003) tarafından yapılmıştır. Çalışma sonucunda SÖ'nin Türkçe formunun özgün formla aynı şekilde 4 faktörlü yapısı olduğu görülmüştür. Türkçe formun güvenilirliğini belirlemek amacıyla, iç tutarlılık hesaplanmış ve test-tekrar test ve test yarılama yöntemleri kullanılmıştır. İç tutarlılık (Cronbach alfa) katsayısı, tüm ölçek için .85, fiziksel saldırganlık alt ölçeği için .78, düşmanlık alt ölçeği için .71, öfke alt ölçeği için .71 ve sözel saldırganlık alt ölçeği için .48 olarak belirlenmiştir. SÖ'nin Türk ergenleri için geçerlik ve güvenilirliği Önen (2009) tarafından incelenmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre SÖ'nin 22 maddelik ve üç alt boyuttan (fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık) oluşan yapısı ergen örneklemini için iyi uyum göstermektedir (GFI=0.91, AGFI=0.89, RMSEA=0.052). Alt boyutları arasındaki korelasyon katsayıları .43-.54 arasında değişmektedir. Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ise toplam puan için .83, fiziksel saldırganlık için .73, öfke için .68 ve düşmanlık için .62 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışma kapsamında 22 maddelik ergen formundan elde edilen toplam puanlar kullanılmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Araştırmanın nitel boyutunda deney grubu öğrencilerinin AOGR yaşantısından elde ettikleri kazanımlara, bu yaşantının kendileri, arkadaşları ve aileleriyle ilişkileri ve kişiler arası anlaşmazlıklara verdikleri tepkiler üzerindeki etkilerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla, uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş, ebeveynlerinin eğitim ve çalışma durumu, kardeş sayısı ve ailelerinin ekonomik durumuna ilişkin algıları gibi demografik özellikleri araştırmacılar tarafından oluşturulan bir kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır.

İşlem

Uygulama için öncelikle İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden izin alınmıştır. Ardından tüm gruplara öntest olarak SÖ uygulanarak deney, kontrol ve plasebo grupları belirlenmiştir. Deney grubu öğrencilerine araştırmacı tarafından geliştirilen sekiz oturumluk (8 hafta/16 saat) Affetme Odaklı Grup Rehberliği (AOGR) etkinlikleri uygulanmıştır. Plasebo grubu öğrencilerine Kaya Zengin (2012) tarafından hazırlanan verimli ders çalışma alışkanlıklarını kazandırmaya yönelik grup rehberliğinden yararlanılarak sekiz hafta boyunca verimli

ders çalışma etkinlikleri uygulanmıştır. Kontrol grubu öğrencilerine ise okulda devam eden rehberlik uygulamaları dışında ek bir müdahalede bulunulmamıştır. Sekiz haftanın sonunda tüm gruplara SÖ yeniden uygulanmıştır. Deneysel işlem tamamlandıktan sonra, araştırmanın nitel boyutu kapsamında AOGR'ne katılan gönüllü öğrencilerle bireysel görüşmeler yapılarak öğrencilerin uygulamanın etkililiğine ilişkin görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel verileri "SPSS for Windows 20.00" istatistik paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. AOGR'nin etkililiğinin değerlendirilmesinde grupların öntest puanlarının kontrol edildiği tek faktörlü kovaryans analizi (ANCOVA) tekniği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen nitel verilerin incelenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır.

Affetme Odaklı Grup Rehberliği'nin Genel Kapsamı ve Özellikleri

Deney grubuna uygulanan AOGR, kişiler arası ilişkilerde yaşanan incitici durumlarla başa çıkmada bir strateji olarak affetmenin kullanımına odaklanmakta, katılımcıların incitici durumlarla başa çıkmak için bir strateji olarak affetmeyi düşünmelerine ve affetmeye ilişkin gerekli bilgi ve becerileri kazanmalarına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. AOGR'nin içeriği oluşturulurken affetmenin süreç modeli temel alınmış ve Allemand, Steiner ve Hill (2013), Charles (2013), Sing Chau (2004), Goldman ve Wade (2012), Harris ve arkadaşları (2006), Hepp-Dax, (1996), Hilbert (2015), Ho (2002), Hui ve Sing Chau (2009), Hui ve Ho (2004), Ingersoll-Dayton ve Ho (2008), Ji (2013), Luskin, Ginzburg ve Thoresen (2005), Park, Enright, Zahn-Waxler ve Kaltt (2013) ve Tang, (2006, 2014) tarafından gerçekleştirilen affetme müdahalelerinin içeriklerinden yararlanılmıştır. AOGR sekiz oturumdan oluşmaktadır. Oturumların içeriği ve her bir oturumda ulaşılmak istenen hedefler Tablo 2'de verilmektedir. Her bir oturum haftada bir gün iki ders saati (90 dk.) olarak çalışmanın ilk yazarı tarafından uygulanmıştır.

Tablo 2. Affetme Odaklı Grup Rehberliği'nin İçeriği

Hafta	Oturum Adı	Hedefler	Evre ^{1*}
I	Tanışma	1. Öğrencilerle tanışma 2. Öğrencileri grubun amacı ve içeriği hakkında bilgilendirme 3. Grup kurallarını oluşturma 4. Bireysel hedefleri belirleme 5. Zarar verici olayları sınıflandırma	Açığa çıkma
II	Duygular	1. Duyguları tanıma 2. Zarar verici olaylar nedeniyle yaşanan olumsuz duyguları fark etme 3. Öfkenin doğasını anlama	
III	Affetme	1. Zarar verici olaylarla başa çıkmada kullanılan tepki stratejilerini fark etme 2. Zarar verici olaylarla başa çıkmada kullanılan tepki stratejilerinin etkililiğini tartışma 3. Affetmenin anlamını öğrenme 4. Affetme ile karıştırılan kavramların anlamlarını tartışma	Karar
IV	Affetmenin avantajları	1. Affetmenin bir seçim olduğunu anlama 2. Affetmenin avantajlarını tartışma 3. Affetmenin fiziksel ve psikolojik sağlık üzerindeki etkilerini tartışma 4. Affetmek için karar verme	
V	Duygu, düşünce, davranış	1. Duygu, düşünce ve davranış arasındaki ilişkiyi kavrama 2. Duygu, düşünce ve davranışı ayırt etme 3. Düşüncelerin duygular ve davranışlar üzerindeki etkisini anlama	Çalışma
VI	Düşünme hataları	1. Affetmeyi zorlaştıran düşünme biçimlerini tartışma 2. Düşünme hatalarını öğrenme 3. Öfkeyi tetikleyerek affetmeyi zorlaştıran düşünme hatalarını tartışma	
VII	Empati ve duyarlılık	1. Empatinin anlamını kavrama 2. Empatinin affetme sürecindeki önemini anlama 3. Duyarlılığın anlamını kavrama 4. Empati ve duyarlılığın kişilerarası ilişkilerdeki önemini tartışma	
VIII	Sonlandırma	1. Herkesin affedilmeye ihtiyacı olabileceğini fark etme 2. Affetmenin verdiği iç huzuru keşfetme 3. Grup oturumlarını değerlendirme 4. Bireysel amaçlara ulaşma düzeyini değerlendirme 5. Grubu olumlu duygularla tamamlama	Sonuç

¹ Evre, her bir oturumun içeriğinin Affetmenin Süreç Modeli'nin hangi evresine denk geldiğini belirtmektedir.

Bulgular

Araştırmanın Nicel Bulguları

AOGR'ne katılmanın öğrencilerin SÖ'nden aldıkları puanlar üzerindeki etkisi test edilmeden önce, veri seti uç değerler, normallik, doğrusallık, varyansların homojenliği ve regresyonların homojenliği varsayımları açısından incelenmiştir. Uç değerler, öğrencilerin SÖ'nden aldıkları ham puanlar standart z değerlerine dönüştürülerek incelenmiştir. Tabachnick ve Fidell (2015) standart z değeri -3.29 ile +3.29 sınırları arasında olmayan değişkenlerin uç değerler olduğunu belirtmektedir. Yapılan inceleme sonucunda mevcut veri seti için tüm z değerlerinin -3.29 ile +3.29 sınırları arasında olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Saldırganlık Ölçeği'nden Alınan Öntest ve Sontest Puanlarına İlişkin Normallik Dağılımı Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	Öntest			Sontest		
		SW	sd	p	SW	sd	p
Saldırganlık	Deney	.95	21	.36	.98	21	.93
	Kontrol	.94	22	.17	.97	22	.66
	Plasebo	.96	22	.54	.97	22	.73

Normallik varsayımı, Shapiro-Wilks (SW) normallik dağılımı testi aracılığıyla incelenmiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi; deney, kontrol ve plasebo gruplarının SÖ'nden aldıkları öntest ve sontest saldırganlık puanlarına ait SW normallik dağılımı testi sonuçlarına göre, saldırganlık öntest ve sontest puanları tüm gruplarda normallik varsayımını karşılamaktadır. Doğrusallık varsayımı, bağımlı değişken ile kontrol değişkeni arasında doğrusal bir ilişkinin varlığını ifade etmektedir (Can, 2014). Doğrusallık varsayımı saçılma diyagramı aracılığıyla incelenmiştir. Grupların saldırganlık öntest ve sontest puanları arasındaki ilişkiyi gösteren saçılma diyagramı incelendiğinde, öntest (kontrol değişkeni) ile sontest (bağımlı değişken) puanları arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülmüştür. Varyansların homojenliği varsayımı; bir faktöre göre oluşan grupların her biri için bağımlı değişkene ait puanların varyanslarının eşit olmasını ifade etmektedir. Bu varsayım Levene testi aracılığıyla incelenmektedir. Levene testi sonucunda elde edilen p değerinin .05'ten büyük olması durumunda grupların varyanslarının homojen olduğu kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2012; Tabachnick ve Fidell, 2015). Yapılan Levene testi sonuçlarına göre; saldırganlık sontest puanları için varyansların homojenliği varsayımı karşılanmaktadır ($F_{(2,62)}=.95$, $p=.39$). Regresyonların homojenliği varsayımı; grupların öntest puanlarına göre sontest istatistik puanlarını tahmin etmede kullanılacak regresyon doğruları eğimlerinin eşitliğini ifade etmektedir (Büyüköztürk, 2012; Tabachnick ve Fidell, 2015). Yapılan incelemede saldırganlık puanları için regresyon doğrularının eğimlerinin eşit olduğu saptanmıştır ($F_{(2,62)}=.23$, $p=.80$). Bu sonuçlara göre; saldırganlık puanları ANCOVA yapmak için gereken varsayımları karşılamaktadır.

Tablo 4. Deney, Kontrol ve Plasebo Grubundaki Öğrencilerin Saldırganlık Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

	Gruplar	Öntest			Sontest			Düzeltilmiş sontest
		n	X	SS	N	X	SS	X
Saldırganlık	Deney	21	70.96	7.89	21	72.35	13.92	70.36
	Kontrol	22	63.31	10.68	22	71.21	16.95	73.68
	Plasebo	22	68.53	10.33	22	75.20	11.81	74.63

Tablo 4'te görüldüğü gibi, deney grubundaki öğrencilerin saldırganlık puan ortalamaları öntest ölçümünde =70.96 iken sontest ölçümünde =72.35'e yükselmiştir. Kontrol grubu öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları öntest ölçümünde =63.31 iken son test ölçümünde =71.21'e yükselmiştir. Plasebo grubu öğrencilerinin ise saldırganlık puan ortalamaları öntest ölçümünde =68.53 iken sontest ölçümünde =75.20'ye yükselmiştir. Düzeltilmiş saldırganlık sontest puan ortalamaları deney grubu için =70.36, kontrol grubu için =73.68 ve Plasebo grubu için =74.63 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Deney Kontrol ve Plasebo Gruplarının Düzeltilmiş Saldırganlık Sontest Puanlarının ANCOVA Sonuçları

Varyansın kaynağı	Kareler top.	sd	Kareler ort.	F	p	η^2
Model	21803.21	3	727.74	4.09	.01*	.17
Öntest	1997.70	1	1997.70	11.24	.00*	.16
Grup	207.29	2	103.65	.58	.56	.02
Hata	10842.01	61	177.74			
Toplam	358721.90	65				

* $p < .05$

Tablo 5'te görüldüğü gibi; öntest puanları kontrol edilerek yapılan kovaryans analizi sonucunda deney, kontrol ve plasebo gruplarındaki öğrencilerin düzeltilmiş saldırganlık sontest puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($F_{(2-61)}=.58, p>.05$). Elde edilen bulgular, uygulanan deneysel işlemin öğrencilerin düzeltilmiş saldırganlık sontest puan ortalamalarında istatistiksel olarak anlamlı farklılığa yol açmadığını göstermektedir.

Araştırmanın Nitel Bulguları

AOGR uygulamasının tamamlanmasından sonra, deney grubundaki gönüllü 8 kız ve 8 erkek öğrenciyle AOGR'ne ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen nitel veriler içerik analizi tekniği ile incelenmiş ve görüşmelerin içeriği kategoriler haline getirilerek frekans ve yüzde olarak ortaya konulmuştur. Öğrencilerin her bir soru için derinlemesine ve zengin bilgi verdiği durumlarda, bir öğrencinin söylemi birden fazla kategori içinde yer alabildiğinden dolayı kategorilerde frekanslar, görüşülen toplam öğrenci sayısından (16) fazla olarak bulunmuştur.

Tablo 6. Öğrencilerin Uygulamadan Sonra Yaşadıkları Değişimlere İlişkin Görüşleri

Kategoriler	f	%	Öğrenci söylemleri
Olumlu duygularda artış	7	24.1	Daha çok rahatlamaya başladım./Daha mutluyum çünkü olay büyümüyor/ Önceden affetmediğim kişilerden dolayı mutsuzdum ama şimdi biraz daha mutluyum.
Şiddetten uzaklaşma	6	20.7	Çok fazla bağırp çağırıyordum bunun kendime zarar verdiğini fark ettim ve bunları değiştirmeye çalışıyorum./ Eskiden daha çok sinirli olduğum için daha çok kavga çıkıyordu, tartışmaya yol açıyordu, başım beladan kurtulmuyordu. Şimdi konuşarak sakince anlaştığım için buna gerek kalmıyor./ Şiddete meyilim biraz daha azaldı, birçok konuda derdimi konuşarak anlatmaya çalışıyorum./Eskiden biri bir şey yaptığında affetmeyi asla düşünmeden direk şiddete başvururdum şimdi öyle değil./Direk patlayabiliyordum, şiddet uyguluyordum artık daha sakinim şiddet uygulamıyorum.
Empatide artış	6	20.7	Ben de olsam belki aynı hatayı yapabiliirdim, karşı taraftaki insan belki bir anda yapmış olabilir, o an sinirli, duygusal anına gelip de ters bir hata yapmıştır diyerek empati yaptığım için daha affedici olabiliyorum./ Karşıdaki insanı daha çok düşünüyorum./Eskiden empati kurmak istemiyordum ama şimdi istiyorum birinin yerine kendimi koymak./ Bir olayda karşı taraftan da bakmayı empati yapmayı deniyorum.
Bakış açısında değişim	6	20.7	Olaylara daha ılımlı baktım./Daha farklı düşünüyorum. Eskiden umursamazdım, şu kalem siyah bunun adı siyah kalem der geçerdim; ama şimdi inceliyorum her şeye daha detaylı daha geniş bakmaya çalışıyorum.
Daha iyi iletişim	2	6.9	İnsanlarla konuşma şeklimin bile aslında değiştiğini fark ettim./Daha rahat iletişim kurabiliyorum. Ses düzeyimi ayarlayabiliyor, öfkelenmeden konuşabiliyorum.
Bilişsel çarpıtmalarda azalma	2	6.9	Eskiden bende bilişsel çarpıtmalar vardı. Bir olayı kendime bağladım benim suçum olduğunu falan düşünürdüm artık öyle düşünmüyorum./Eskiden biri benimle konuşmadığında kötü düşünürdüm. Kesin benim yaptığım bir şeyden dolayı benimle konuşmuyor derdim.
Toplam	29	100	

Tablo 6’da görüldüğü gibi, AOGR’ne katılan öğrencilerin kendilerinde meydana gelen değişimlere ilişkin görüşleri “olumlu duygularda artış”, “şiddetten uzaklaşma”, “empatide artış”, “bakış açısında değişim”, “daha iyi iletişim” ve “bilişsel çarpıtmalarda azalma” olmak üzere altı kategori içerisinde verilmiştir. Öğrencilerin söylemleri incelendiğinde; öğrencilerin sırasıyla en çok olumlu duygularda artış (%24.1), şiddetten uzaklaşma (%20.7), empatide artış (%20.7), bakış açısında değişim (%20.7) kategorilerine ilişkin söylemler dile getirdikleri görülmektedir. Öğrencilerin daha iyi iletişim (%6.9) ve bilişsel çarpıtmalarda azalma (%6.9) kategorisine ilişkin söylemleri ise sınırlı sayıdadır.

Tablo 7. Öğrencilerin Uygulamanın Arkadaş İlişkileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşleri

Kategoriler	f	%	Öğrenci söylemleri
Daha iyi/yakın ilişkiler	7	36.8	Sınıftakilerle daha samimi ilişkilerim oldu. / İlişkilerim düzeldi./Eskiden anlaşıyordum şimdi arkadaşlarımla daha iyi anlaşabiliyorum.
Daha iyi iletişim	6	31.6	Arkadaşlarımla daha düzgün konuşmaya başladım./ Daha nazik olmaya başladım. / İletişim becerilerim kuvvetlendi./Daha rahat iletişim kuruyorum.
Olumlu etkiledi	3	15.8	Arkadaşlarımla ilişkilerimi olumlu yönde etkiledi. / Arkadaşlarımla ilişkilerimde mesela, bana söz verip de yapmadıysa, arkasında kötü bir şey aramak yerine başına kötü bir şey gelmiş olabilir diye düşündüm. / Arkadaşlıklarımızı etkiledi bizim gruptaki arkadaşlar diğer gruptakilere göre affetmeye daha yönelik oldu.
Arkadaşlarla empati kurma	2	10.5	Empati kurduğum için artık olaylar büyümüyor. / Eskiden hemen tartışırdım şimdi karşımdaki insanı da düşünüyorum.
Etkilemedi	1	5.3	Arkadaşlarımla ilişkimde aslında bir değişiklik yok.
Toplam	19	100	

Tablo 7’de görüldüğü gibi, AOGR’ne katılan öğrencilerin uygulamanın arkadaşlık ilişkileri üzerindeki etkilerine ilişkin görüşleri “daha iyi/yakın ilişkiler”, “daha iyi iletişim”, “arkadaşlarla empati kurma”, “olumlu etkiledi” ve “etkilemedi” olmak üzere beş kategori içinde toplanmıştır. Öğrencilerin söylemleri incelendiğinde; sırasıyla en çok daha iyi/yakın ilişkiler (%36.8) ve daha iyi iletişim (%31.6) kategorilerine ilişkin söylemler dile getirdikleri görülmektedir. Öğrenciler olumlu etkiledi (%15.8), arkadaşlarla empati kurma (%10.5) ve etkilemedi (%5.3) kategorilerine ilişkin ise daha az sayıda söylem dile getirmişlerdir.

Tablo 8. Öğrencilerin Uygulamanın Aile İçi İlişkileri Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşleri

Kategoriler	f	%	Öğrenci söylemleri
Etkilemedi	7	43.8	Aile içi ilişkilerime yansımadı. /Aileme etkisi olmadı sinirlenince yine aynı oluyorum.
Ebeveynlerle empati kurma	3	18.8.	Ebeveynlerime karşı empatik yaklaşmaya başladım./Aile içi ilişkilerimde eskiden direk ergenlik sürecine bakarak ne yapsam haklı olduğumu düşünüyordum. Bu süreçten sonra kendime de ailemin duygularına da bakıyorum.
Daha olumlu kardeş ilişkileri	3	18.8	Kardeşimle eskiden çok kavga ediyorduk, şimdi ona karşı daha affediciyim bu yüzden çok kavga etmiyoruz. /Kardeşim bir şey yaptığında onun küçük olduğunu düşünerek hareket ediyorum.
Ebeveynlere karşı sabırlı/daha az çatışma	2	12.5	Aileme karşı daha sabırlıyım. / Anne oğul çatışmasını etkiledi.
Olumlu etkiledi	1	6.3	Aile ilişkilerimi iyi yönde etkiledi.
Toplam	16	100	

Tablo 8’de görüldüğü gibi, AOGR’ne katılan öğrencilerin uygulamanın aile içi ilişkileri üzerindeki etkilerine ilişkin görüşleri “ebeveynlerle empati kurma”, “daha olumlu kardeş ilişkileri”, “ebeveynlere karşı sabırlı olma/daha az çatışma”, “olumlu etkiledi” ve “etkilemedi” olmak üzere beş kategori içinde toplanmıştır. Öğrencilerin söylemleri incelendiğinde; çoğunun uygulamanın aile içi ilişkilerini etkilemediğini (%43.8) belirttiği görülmektedir. Bununla birlikte; öğrenciler ebeveynlerle empati kurma (%18.8), daha olumlu kardeş ilişkileri (%18.8), ebeveynlere karşı sabırlı olma/daha az çatışma (%12.5) ve olumlu etkiledi (%6.3) kategorilerine ilişkin söylemlerde de bulunmuşlardır.

Tablo 9. Öğrencilerin Uygulamanın Kişiler Arası Anlaşmazlıklara Verdikleri Tepkiler Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşleri

Kategoriler	f	%	Öğrenci söylemleri
Şiddetten uzaklaşma	12	41.4	Geçmişte direk kavgaya başvururdum. Niye böyle yaptın der bağırır çağırırdım. /Eskiden sorunu direk şiddete başvurarak çözmeye çalışıyordum. /Eskiden bana birisi yan baktığında ya da çarptığında niye çarpiyorsun diye bağırın insandım./ Eskiden olsa hemen sözlü taciz, küfür, tam şiddet ya da kavga ile olay bitiyordu.
İletişim kurma	6	20.7	Geçmişte pek takmazdım şimdi iletişim kurarak sorunu çözmeye olayı daha iyi anlamaya çalışıyorum. /Şimdi sorunu konuşarak çözüyorum.
Düşünerek hareket etme	5	17.2	Eskisi kadar büyük tepki vermem önce düşünürüm acaba sıkıntı ne, neden böyle oldu diye./Bir şey olduğu zaman direk parlamıyor sakın kalıp düşünerek hareket ediyorum.
Empatik yaklaşma	3	10.3	Empati kuruyor ve karşımdaki kişiyi düşünüyorum. /Onu anlamaya çalışıyorum.
Kavga etmeyi sürdürme	2	6.9	Bana vurursa ben de ona vururum. /Yine kavga çıkararak sorunu çözmeye çalışıyorum.
İntikamdan vazgeçme	1	3.4	Eskiden bana yapılanın aynısını ben de ona yapıyordum. Şimdi farklı yöntemler arıyorum.
Toplam	29	100	

Tablo 9'da görüldüğü gibi, AOGR'ne katılan öğrencilerin uygulamanın kişiler arası anlaşmazlıklara verdikleri tepkiler üzerindeki etkisine ilişkin görüşleri "şiddetten uzaklaşma", "iletişim kurma", "düşünerek hareket etme", "empatik yaklaşma", "intikamdan vazgeçme" ve "kavga etmeyi sürdürme" olmak üzere altı kategori içinde toplanmıştır. Öğrencilerin söylemleri incelendiğinde; öğrencilerin sırasıyla en çok şiddetten uzaklaşma (%41.4), iletişim kurma (%20.7), düşünerek hareket etme (%17.2), empatik yaklaşma (%10.3), kavga etmeyi sürdürme (%6.9) ve intikamdan vazgeçme (%3.4) kategorilerine ilişkin söylemlerde buldukları görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın nicel bulgularına göre, AOGR'ne katılan deney grubu öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları, bu uygulamaya katılmayan kontrol grubundaki öğrenciler ve verimli ders çalışma etkinliklerinin uygulandığı plasebo grubundaki öğrencilerden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Buna göre, AOGR uygulaması ergenlerin saldırganlık eğiliminin azalmasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkili olmamıştır. Mevcut araştırmadan elde edilen bu sonuç, affetme ile saldırganlık arasında olumsuz yönde ilişki olduğunu (Aqeel ve ark., 2017; Bumgarner ve ark., 2016; Camadan ve Yazıcı, 2017, Naami ve ark., 2014) ve affetme müdahalelerinin saldırganlıkla yakından ilişkili olan

öfke ve düşmanlık duygularının ve saldırgan davranışların azalmasında etkili olduğunu (Ghamari Givi ve ark., 2014; Goldman ve Wade, 2012; Hilbert, 2015; Holter ve ark., 2008; Luskin ve ark., 2005; Park ve ark., 2013) ortaya koyan araştırmaların bulgularından farklılık göstermektedir.

Kesen ve arkadaşları (2007) saldırganlığın temelinde yatan duygunun öfke olduğuna ve saldırganlığın öfkenin kontrol edilemediği durumlarda ortaya çıktığına dikkat çekerken, yapılan araştırmalar da saldırganlığın öfke ile paralel yönde ilişkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Avcı ve Kelleci, 2015; Gündoğdu, 2010). Buna göre, saldırgan davranışların azaltılmasında öfkeyi kontrol etme becerisini kazanmanın kritik bir önemi olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamında geliştirilen AOGR'nde öğrencilerin öfkenin doğasını anlamalarına ve öfkeyi sürdürmenin zararlarını fark etmelerine yönelik olarak bir oturum gerçekleştirilmiş; ancak oturum sayısının sınırlı tutulması gerekliliği nedeniyle öfkenin nasıl kontrol edileceği konusunda öğrencilere beceri kazandırmaya yönelik oturumlara yer verilememiştir. AOGR'nin öğrencilerin saldırganlık eğiliminin azalmasında etkili olmamasına ilişkin sonuç, grup rehberliğinin öfke yönetim becerilerini öğrencilere kazandırmaya yönelik hedefleri ve etkinlikleri içermemesinden kaynaklanmış olabilir.

Grupların saldırganlık ölçeğinden aldıkları öntest ve sontest puanları arasındaki farklılıklar incelendiğinde; sontest ölçümünde tüm grupların puan ortalamalarının artış gösterdiği görülmektedir. Sontest ölçümünde grupların saldırganlık puanlarında meydana gelen artış, araştırmanın gerçekleştirildiği yaş grubunun içinde bulunduğu gelişimsel dönemin özelliklerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Saldırganlık ve şiddet içeren davranışların yaygın olduğu ergenlik dönemi (Ögel ve ark., 2005; Öğülmüş, 2007; TBMM, 2007), uç noktalarda yaşanan duygu dalgalanmalarını, öngörülemeyen davranışları, benzersiz çalkantıları, öfke ve stres duygularını içermektedir (Gerring ve Zimbardo, 2012). Bu dönemde değişimler karşısında zorlanan gençler (Yavuzer, 2007), karmaşık ve içinden çıkılması güç bir duruma düştükleri duygusuna kapılabilmektedir (Kılıçcı, 2006). Ortaokuldan liseye geçerek yeni bir okul ortamına ve yeni derslere uyum sağlamak öğrencilerin yaşadıkları bu zorlukları daha da arttırabilir. Ergenlik döneminin özellikleri ve yeni bir ortama uyum sağlamanın zorlukları dikkate alındığında, araştırmanın gerçekleştirildiği dokuzuncu sınıf öğrencilerinin saldırgan duygu ve davranışlarının artmasının nedeninin yaşadıkları gelişimsel ve uyumla ilgili zorluklar olduğu düşünülebilir.

Deney, kontrol ve plasebo gruplarının sontest ölçümünde saldırganlık puanlarında meydana gelen artış oranları karşılaştırıldığında, deney grubunun artış oranının diğer gruplarınkine göre daha az olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre, AOGR uygulamasının ergenlerin saldırgan duygu ve davranışlarının azalmasına yardımcı olmasa da, çeşitli dışsal faktörler nedeniyle saldırganlıkta meydana gelen artışa karşı ket vurucu bir işlevi olduğu düşünülebilir.

Öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen nitel bulgular incelendiğinde; AOGR'nin saldırganlık eğilimi üzerinde etkili olmadığına ilişkin nicel bulgudan farklı olarak, öğrencilerin AOGR'ne katılmanın saldırganlık eğilimlerinin azalmasını sağlayan becerileri kazanmalarına yardımcı olduğu yönünde görüşlere sahip oldukları dikkat çekmektedir. Öğrenciler uygulamaya katıldıktan sonra olumlu duygularında artış olduğunu, şiddet içeren

davranışlardan uzaklaştıklarını, empati ve iletişim becerilerinin geliştiğini, olaylara bakış açılarının değiştiğini ve bilişsel çarpıtmalarının azaldığını dile getirmişlerdir. Öğrenciler uygulamadan sonra, kişiler arası anlaşmazlık durumlarında, öfkeli davranmak ve şiddet içeren davranışlara başvurmak yerine sakin kalmaya, düşünerek hareket etmeye, empati kurmaya ve iletişime geçmeye çalıştıklarına dikkat çekmişlerdir. Öğrenciler AOGR'nin arkadaşlarıyla ilişkilerinin daha yakın olmasına ve arkadaşlarıyla daha iyi iletişim kurmalarına yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Uygulamanın aile içi iletişime etkisiyle ilgili olarak öğrencilerin bir kısmı uygulamanın aile içi etkileşimlerini etkilemediğini belirtmesine rağmen; diğer öğrenciler ebeveynleriyle daha az çatışma yaşadıklarını ve kardeşleriyle eskiye oranla daha az kavga ettiklerini dile getirmişlerdir. Buna göre, AOGR'nin bazı öğrencilerin saldırgan davranışlardan uzak kalmalarını sağlayacak empati kurma, öfke kontrolü ve iletişim gibi becerileri kazanmalarına yardımcı olduğu ve buna bağlı olarak da öğrencilerin arkadaşlık ve aile içi ilişkilerini olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Bu sonuç, ergenlerin saldırganlık ve şiddet içeren davranışlardan uzaklaşarak daha olumlu davranışlar kazanmalarına yardımcı olmada, okul temelli olarak gerçekleştirilen barış eğitimi (Sağkal, 2011), şiddetsizlik eğitimi (Yıldırım, 2012) ve akran arabuluculuk eğitimi (Türk, 2013) programlarının olduğu gibi AOGR'nin de etkili sonuçlar ortaya koyabildiğini göstermektedir.

Araştırmanın saldırganlıkla ilgili nicel bulgusunun aksine, nitel bulgularının AOGR'nin bazı öğrencilerin saldırgan davranışlarının azalmasına yardımcı olduğunu göstermesi; öğrencilerin bilişsel olgunluk, uygulama sürecine katılmaya ilişkin motivasyon, etkinliklere katılarak bilgi ve becerilerini geliştirmeye ve bunları günlük yaşama aktarmaya ilişkin isteklilik, kültürel ve ailesel değişkenler gibi özellikler açısından farklılaştıklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki uygulamanın okul idaresinin izin verdiği koşullarda gerçekleştirilmesi gerektiğinden dolayı, araştırmanın yarı deneysel desene dayalı olarak tasarlanmış olmasıdır. Bu durum, çalışmaya dâhil edilecek öğrenci grupları belirlenirken sınıf bazında seçim yapılmasını zorunlu kılmış ve gönüllülük ilkesini tam olarak sağlamak mümkün olmamıştır. Gelecek araştırmaların uygulamaya kendi isteğiyle katılmaya gönüllü olan öğrencilerle gerçekleştirilmesi, sürecin daha etkili ve verimli olması ve öğrencilerin süreçten daha çok yararlanabilmesi açısından önemlidir. Araştırmanın ikinci sınırlılığı izleme ölçümünün yapılmamış olmasıdır. Gelecek araştırmalarda izleme ölçümü de yapılarak AOGR'nin uzun süreli etkililiği incelenebilir. Bir diğer sınırlılık, AOGR'nin tek bir eğitim öğretim döneminde tamamlanabilmesi için sekiz haftalık içeriğe sahip olmasıdır. Süre kısıtlılığı nedeniyle içerikte bazı konulara sınırlı olarak yer verilirken; bazılarında hiç yer verilememiştir. Gelecekte AOGR'nin oturum sayısı artırılarak, öfkeyle başa çıkma konusuna daha çok odaklanılabilir ve uygulama her iki eğitim öğretim dönemine yayılabilir. Araştırmanın nitel bulguları öğrencilerin empati, öfke kontrolü ve iletişim becerilerinin arttığına işaret etmektedir. Gelecek araştırmalar AOGR'nin empati, öfke ve iletişim becerileri üzerindeki etkisini nicel yöntemler aracılığıyla test edebilir. Bu araştırmada AOGR hazırlanırken affetmenin süreç modeli temel alınmıştır. Gelecekteki araştırmalar farklı affetme modellerini ya da terapi yaklaşımlarını temel alarak, ergenler üzerindeki etkilerini test edebilir.

EXTENDED ABSTRACT

The Effect of Forgiveness Focused Group Guidance on Aggression Tendency of Adolescents: A Study of Mixed Method*

*Esra Asıcı***

*Rengin Karaca****

Introduction

Adolescence, known as the transition from childhood to adulthood, is a development and maturation process in terms of biological, psychological, mental and social aspects (Yavuzer, 2007). Adolescence period includes unpredictable behaviors, unique turmoil, the fluctuation of emotions, feelings of anger and stress (Gerring & Zimbardo, 2012). Adolescence is manifested by new psychological features and behaviors that emerge with sexual awakening. The sexual awakening occurring with rapid body development causes the adolescents to overwhelm and have difficulty in adapting to changes (Yavuzer, 2007). In addition to difficulties in adolescent's inner world, some developmental expectations

* This study is a part of the doctoral thesis with title "The Effect of Forgiveness Focused Group Guidance on Adolescents' Aggression and Subjective Well Being" which was conducted by the first author under the supervision of second author.

** PhD, Faculty Member, Kilis 7 Aralik University, Muallim Rifat Education Faculty, Department of Educational Sciences, esraasici@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0872-9042

*** Prof. Dr., Dokuz Eylul University, Buca Education Faculty, Department of Educational Sciences, rengin.akboy@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5955-0603

of the society about adolescence could turn the difficulties of the adolescents into a more complex situation (Kilicci, 2006). Biological, cognitive, psychological, moral and spiritual difficulties experienced in adolescence may lead to the emergence of various problematic behaviors (Geldard & Geldard, 2013). One of the problematic behaviors of adolescents is aggression.

Aggression negatively affects human life (Tuzgol, 2000). Aggression emerges as the direct expression of anger which is one of the first reactions of individual to unpleasant situations (Koknel, 1995). Aggression is defined as any act aiming to harm someone else verbally, physically or indirectly (Kesen, et al., 2007). It is known that aggressive behaviors are more prevalent among male adolescents (Araci, 2012; Basaran, 2008; Gundogdu, 2010; Filiz, 2009; Kilicarslan & Atici, 2010; Sahin & Korkut Owen, 2009) and vocational high school students (Aglamaz, 2006; Basaran, 2008; Filiz, 2009; Yilmaz, 2008).

Aggressive and violent behaviors that create problems in interpersonal relationships negatively affect education and training efforts in schools (Donat-Bacioglu, 2011). According to researches about prevalence of aggression in schools (Ogel, Tari & Eke-Yilmazcetin, 2005; Ogulmuş, 2007; TBMM, 2007; Piskin et al., 2012), many adolescents resort to aggressive and violent behaviors to deal with conflicts, disagreements, or hurts in their interpersonal relationships. When considering that one of the most important functions of counseling services is to increase efficiency of education services by preventing indiscipline and disharmony (Ilgar, 2005), it is thought that there is a need for school-based studies to prevent the aggressive and violent behavior of adolescents. In Turkey, there are some studies which are conducted to decrease aggressive and violent behavior of adolescents. These studies are based on anger management (Cenkseven, 2003), social skills training (Kumru Sarica, 2008), psychodrama practices (Karatas & Gokcakan, 2009), training against violence (Uysal & Bayik-Temel, 2009), creative drama based conflict resolution (Gundogdu, 2009), cognitive behavioral group therapy (Tekinsav Sutcu, et al., 2010), psychoeducation groups (Yavuzer & Ure, 2010), violence and aggression prevention program (Donat Bacioglu, 2011), peace training (Sagkal, 2011), non-violence training (Yildirim, 2012) and peer mediation training (Turk, 2013). Although these studies have effective results, aggression and violence are still seen intensively. This situation reveals the need for alternative ways. In the present study, "forgiveness" is considered as an alternative way to reduce the aggressive behaviors of adolescents.

In the international literature, there are many experimental forgiveness interventions to increase the forgiving behaviors and to support self-development of adolescents (Enright, et al., 2014; Freedman, 2018; Freedman & Knupp, 2003; Gambaro, et al., 2008; Ghamari Givi, et al., 2014; Hepp-Dax, 1996; Hilbert, 2015; Holter, et al., 2008; Hui & Ho, 2004; Ji, 2013; Kim, 2016; Lavafpour Nouri, et al., 2015; Luskin, et al., 2005; Park, et al., 2013; Sing Chau, 2004; Tang, 2006; 2014); however in the domestic literature, forgiveness based interventions for adolescents are limited (Bugay & Demir, 2012; Ozgur

& Eldeklioglu, 2017; Taysi & Vural, 2016). These studies showed that forgiveness based interventions were effective on decreasing negative feelings and behaviors. Due to the fact that forgiveness includes abandonment of anger related to aggression and there is negative relation between forgiveness and aggression (Aqeel, et al., 2017; Bumgarner, et al., 2016; Camadan & Yazıcı, 2017), it is thought that teaching correct information about nature of forgiveness, increasing forgiving behaviors and decreasing aggressive behavior is possible. In this direction, in the current study, a group guidance program on forgiveness process model was developed and it is aimed to test the effectiveness of Forgiveness Focused Group Guidance (FFGG) on adolescents' aggression tendency.

Method

This study was a mixed method research. The quantitative dimension of the study was based on pre-posttest, quasi-experimental design with experimental, control, and placebo group. In the qualitative dimension of the research, individual interviews were conducted with volunteers participating in the FFGG implementation. The quantitative dimension of the research was given priority and the findings obtained from the qualitative dimension were used to provide a better understanding of the quantitative findings. The study group consisted of 65 students who were studying at a vocational and technical Anatolian high school. The data were collected with Aggression Scale, personal information questionnaire and semi-structured interview questionnaire. The analysis of quantitative data was performed through mean, standard deviation and one factor covariance analysis. In the analysis of qualitative data, content analysis technique was used.

During the experimental process, while the students in the experimental group were included to eight weeks of FFGG activities, and productive study activities for the placebo group; the students in the control group were not implemented any additional activities.

Findings and Conclusion

The quantitative findings of the study showed that FFGG were not significantly effective on decreasing of aggression tendency of adolescents. This result was different from findings of the studies which showed that there were negative relation between forgiveness and aggression (Aqeel et al., 2017; Bumgarner et al., 2016; Camadan & Yazıcı, 2017; Naami et al., 2014) and forgiveness interventions were effective on decreasing of anger and hostility feelings (Goldman & Wade, 2012; Ghamari Givi et al., 2014; Hilbert, 2015; Holter et al., 2008; Luskin et al., 2005; Park et al., 2013). The underlying feeling of aggression is anger and aggression reveals when anger cannot be controlled (Kesen et al., 2007). Accordingly, this obtained result may be due to the fact that the group guidance does not aim to provide anger management skills to students. It only focused on nature and harms of anger.

When the differences between the pretest and posttest scores of the groups were examined, it was seen that the mean score of all groups increased in posttest. This increase can be evaluated as a result of the developmental characteristics of adolescence period. When the increasing rates of aggression scores in the posttest of the experimental, control and placebo groups were compared, it was observed that the increase rate of the experimental group was lower than the other groups. Accordingly, it can be discussed that FFGG has an inhibitory function against the increase in aggression caused by various external factors, although FFGG does not help to reduce aggressive feelings and behaviors of adolescents.

When the qualitative findings were examined, it was seen that the students had opinions that participating in FFGG helped them to acquire skills that contributed to reduce their aggression tendency. The students indicated that they made progress on empathy, communication and anger control skills, their perspective on events has changed, and their cognitive distortion reduced. The students pointed out that after the implementation, they tried to stay calm, to empathize, and to communicate in interpersonal disagreement situations. The students indicated that FFGG help them to communicate better with their friends and to be closer to them. Although some of the students indicated that the implementation did not affect their family communication, other students stated that they had fewer conflicts with their parents and had fewer fights with their siblings than before. Accordingly, it can be claimed that FFGG helped some students to gain skills such as empathy, anger control and communication and consequently affected their friendship and family relations positively. This result showed that FFGG can produce effective results as well as school-based peace training (Sagkal, 2011), non-violence training (Yildirim, 2012) and peer mediation training programs (Turk, 2013).

Contrary to the quantitative findings, the qualitative findings of the study showed that FFGG helped the reduction of aggressive behaviors of some students. This result may be interpreted as an indicator that students are different from each other in terms of cultural and familial features, cognitive maturity, motivation to participate in implementation process, willingness to develop their information and skills by participating in activities and to transfer these to daily life.

Suggestions

According to the obtained results, the following suggestions were presented. Future studies may use follow up test to examine long term effect of FFGG. In the future, the contents of FFGG may be extended. By increasing the number of sessions of FFGG, the issue of coping with anger may be focused more. The effectiveness of FFGG on empathy, anger and communication skills may be tested by quantitative methods. Different forgiveness models or therapy approaches may be selected as the baseline and their effectiveness on adolescents may be tested.

Kaynakça/References

- Abay, E. ve Tuğlu, C. (2000). Şiddet ve agresyonun nörobiyolojisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3, 21-26.
- Ağlamaz, T. (2006). *Lise öğrencilerinin saldırganlık puanlarının kendini açma davranışı, okul türü, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba öğrenim düzeyi ve ailenin aylık gelir düzeyi açısından incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Akboy, R. (2005). *Eğitim psikolojisi ve çoklu zekâ*. İzmir: Dinazor Kitapevi.
- Allemand, M., Steiner, M. ve Hill, P. L. (2013). Effects of a forgiveness intervention for older adults. *Journal of Counseling Psychology*, 60(2), 279.
- Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Psychology*, 53(1), 27-51.
- Aqeel, M., Rohail, I., Ahsan, S., Ahmed, A. & Saad, M. B. (2017). Moderating role of the forgiveness between vengeance and aggression in pakistani murderers. *Wulfenia Journal*, 24(3), 269-283.
- Aracı, A. (2012). *Erken ergenlik dönemindeki bireylerde anne-baba ve arkadaşlara bağlanma ile saldırganlık düzeyinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Avcı, D. ve Kelleci, M. (2015). Lise öğrencilerinde öfke, saldırganlık ve ruhsal belirtiler arasındaki ilişkiler. *Literatür Sempozyum*, 1(5), 34-42.
- Balkin, R. S., Perepiczka, M., Sowell, S. M., Cumi, K. ve Gnilka, P. B. (2016). The forgiveness reconciliation model: An empirically supported process for humanistic counseling. *The Journal of Humanistic Counseling*, 55(1), 55-65. doi: 10.1002/johc.12024
- Baskin, T. W. & Enright, R. D. (2004). Intervention studies on forgiveness: A meta-analysis. *Journal of Counseling & Development*, 82, 79-90.
- Başaran, C. (2008). *Çeşitli tür liselerde öğrenim gören öğrencilerin saldırganlık düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Bilgi, A. (2005). *Bilgisayar oyunu oynayan ve oynamayan ilköğretim öğrencilerinin saldırganlık, depresyon ve yalnızlık düzeylerinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Bugay, A. ve Demir, A. (2012). Affetme artırılabilir mi?: Affetmeyi geliştirme grubu. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 96-106.
- Bumgarner, D. J., Webb, J. R. & Dula, C. S. (2016). Forgiveness and adverse driving outcome within the past five years: driving anger, driving anger expression, and aggressive driving behaviors as mediators. *Transportation Research Part F*, 42, 317-331.
- Buss, A. H. & Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452-459.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (16. basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Camadan, F. ve Yazıcı, H. (2017). Üniversite öğrencilerinde gözlenen saldırganlık eğilimlerinin açıklanmasına dönük bir model. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 343-360. doi: 10.16986/HUJE.2016018518
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cenkseven, F. (2003). Öfke yönetimi becerileri programının ergenlerin öfke ve saldırganlık düzeylerine etkisi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 2(4), 153-167.
- Charles, M. W. (2013). *Effects of a forgiveness intervention on lesbian and gay adolescents hurt by homophobia*. (Doctoral Dissertation, University of Wisconsin-Milwaukee). Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1524723154?pq-origsite=gscholar>
- Donat Bacıoğlu, S. (2011). Çocuk ve ergenlerde şiddet ve saldırganlığın önlenmesi. (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.

- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., Moffitt, T. E. & Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological Science*, 16(4), 328-335.
- Enright, R. D., Gassin, E.A. & Wu, C. (1992). Forgiveness: A developmental view. *Journal of Moral Education*, 21, 99-114.
- Enright, R. D. & The Human Development Study Group (1996). Counselig within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness and self- forgiveness. *Counseling and Values*, 40, 107-126.
- Enright, R. D., Rhody, M., Litts, B. & Klatt, J. S. (2014). Piloting forgiveness education in a divided community: Comparing electronic pen-pal and journaling activities across two groups of youth. *Journal of Moral Education*, 43(1), 1-17.
- Erkan, R., & Erdođdu, Ö. G. M. Y. (2006). Göç ve çocuk suçluluğu. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 79-90.
- Filiz, A. (2009). Farklı lise türlerindeki öğrencilerin empatik eğilimleri ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi (Kartal ilçesi örneği). (Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Freedman, S. (2018). Forgiveness as an educational goal with at-risk adolescents. *Journal of Moral Education*, 1-17. doi: 10.1080/03057240.2017.1399869
- Freedman, S. & Knupp, A. (2003). The impact of forgiveness on adolescent adjustment to parental divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 39(1-2), 135-165.
- Gambaro, M. E., Enright, R. D., Baskin, T. A. & Klatt, J. (2008). Can school-based forgiveness counseling improve conduct and academic achievement in academically at-risk adolescents. *Journal of Research in Education*, 18, 16-27.
- Geldard, K. ve Geldard, D. (2013). *Ergenler ve gençlerle psikolojik danışma proaktif yaklaşım*. Metin Pişkin (Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gerring, R. J. ve Zimbardo, P. G. (2012). *Psikoloji ve yaşam*. Gamze Sart (Çev.). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ghamari Givi, H., Mohebbi, Z. & Sadeghi, M. (2014). Efficacy of forgiveness therapy in reducing aggression and promoting forgiveness in male juvenile in tehran corectional and rehabilitation centre. *Journal of Mazandaran University of Medical Sciences*, 24(114), 163-168.
- Goldman, D. B. & Wade, N. G. (2012). Comparison of forgiveness and anger-reduction group treatments: A randomized controlled trial. *Psychotherapy Research*, 22(5), 604-620.
- Gökbüzoğlu, B. (2008). *Ergenlerin saldırganlık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Gündoğdu, R. (2009). *Yaratıcı drama temelli çatışma çözme programının ergenlerin öfke, saldırganlık ve çatışma çözme becerisine etkisi*. (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Gündoğdu, R. (2010). 9. sınıf öğrencilerinin çatışma çözme, öfke ve saldırganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 257-276.
- Hargrave, T. D. & Sells, J. N. (1997). The development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23(1), 41-62.
- Harris, A. H. S., Luskin, F., Norman, S. B., Standartd, S. Bruning, J., Evans, S., & Thoresen, C. E. (2006). Effects of a group forgiveness intervention on forgiveness, perceived stress and trait anger. *Journal of Clinical Psychology*, 62(6), 715-733. doi: 10.1002/jclp.20264
- Haskan, Ö. ve Yıldırım, İ. (2012). Şiddet eğilimi ölçeği'nin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(163), 166-177.
- Hepp-Dax, S. (1996). *Forgiveness as an intervention goal with fifth-grade inner city children*. (Dissertation, Fordham University). Retrieved from <https://fordham.bepress.com/dissertations/AAI9708250/>
- Hilbert, H. K. E. (2015). *The impact and evaluation of forgiveness education with early adolescents*. (Master Thesis, University of Northern Iowa). Retrieved from <https://scholarworks.uni.edu/hpt/174/>

- Hill, E. W. (2001). Understanding forgiveness as discovery: Implications for marital and family therapy. *Contemporary Family Therapy*, 23(4), 363- 384.
- Ho, K. D. (2002). Implementation of A Forgiveness Education Programme in A Hong Kong Secondary School. Unpublished Master Thesis, The University of Hong Kong.
- Holter, A. C., Magnuson, C., Knutson, C., Knutson Enright, J. A. & Enright, R. D. (2008). The forgiving child: The impact of forgiveness education on excessive anger for elementary aged children in milwaukee's central city. *Journal of Research in Education*, 18, 82-93.
- Hortwitz, L. (2005). The capacity to forgive: Intrapsychic and developmental perspectives. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 53 (2), 485-511.
- Hui, E. K. & Ho, D. K. (2004). Forgiveness in the Context of Developmental Guidance: Implementation and Evaluation. *British Journal of Guidance & Counselling*, 32(4), 477-492.
- Hui, E. P. & Sing Chau, T. (2009). The impact of a forgiveness intervention with hong kong chinese children hurt in interpersonal relationships. *British Journal of Guidance & Counselling*, 37 (2), 141-156.
- Ilgar, M. Z. (2005). Rehberliğin başlıca türleri. Gürhan Can (Ed.), *Psikolojik danışma ve rehberlik içinde* (s. 28-48). Ankara: PegemA Yayıncılık
- Ingersoll-Dayton, B., Campbell, R. & Ha, J. H (2008) Enhancing forgiveness: A group intervention for the elderly. *Journal of Gerontological Social Work*, 52 (1), 2-16. doi: 10.1080/01634370802561901
- Ji, M. (2013). A study on the impact of forgiveness intervention on mainland chinese college students. (Doctorate Thesis, The University of Hong Kong). Retrieved from <https://hub.hku.hk/handle/10722/181864>
- Karataş, Z., ve Gökçakan, Z. (2009). Psikodrama teknikleri kullanılarak yapılan grup uygulamalarının ergenlerde saldırganlığı azaltmadaki etkisinin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(4), 357-366.
- Kaya Zengin, M. (2012). Lise I. sınıf öğrencilerine verimli ders çalışma alışkanlıkları kazandırmaya dönük bir grup rehberliği programı. S. Erkan ve A. Kaya (Ed.), *Deneysel olarak sınanmış grupla psikolojik danışma ve rehberlik programları III* içinde (s.149-205). Ankara: Pegem Akademi.
- Kesen, N. F., Deniz, M. E. ve Durmuşoğlu, N. (2007). Ergenlerde saldırganlık ve öfke düzeyleri arasındaki ilişki: yetiştirme yurtları üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 353-364.
- Kılıçarslan, S. ve Atıcı, M. (2010). İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin akılcı olmayan inançları ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 113-130.
- Kılıççı, Y. (2006). *Okulda ruh sağlığı*. (5. Basım) Ankara: Anı Yayıncılık
- Kılınç, E. ve Murat, M. (2012). Genel lise 9. sınıf öğrencilerinin bazı değişkenlere ve sürekli kaygı düzeylerine göre saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 835-853.
- Kim, J. J. (2016). The effectiveness of a forgiveness intervention program on reducing adolescents' bullying behavior: A single-case experimental design. (Doctoral Dissertation, The University of Wisconsin-Madison). Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1805061612?pq-origsite=gscholar>
- Köknel, Ö. (1995). *Kişilik: Kaygıdan mutluluğa* (13. Basım). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kumru Sarıca, A. (2008). *Sosyal beceri programının ergenlerin saldırganlık düzeyine etkisi*. (Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/adresinden edinilmiştir>.
- Laporte, L., Jiang, D., Pepler, D. J. & Chamberland, C. (2011). The relationship between adolescents' experience of family violence and dating violence. *Youth & Society*, 43 (1), 3-27. Doi: 10.1177/0044118X09336631
- Lavafpour Nouri, F., Zahrakar, K., Omara, S., Azarhoush Fatideh, Z., Pourshojaei, A. & Azarhoush Fatideh, N. (2015). Effect of psychoeducational forgiveness program on symptoms of depression, anxiety, and stress in adolescents. *Journal of Mazandaran University of Medical Sciences*, 25(123), 191-196.
- Luskin, F. M., Ginzburg, K. & Thoresen, C. E. (2005). The efficacy of forgiveness intervention in college age adults: randomized controlled study. *Humboldt Journal of Social Relations*, 163-184.

- McCullough, M. E., Rachal, K. C., Sandage, S. J., Worthington Jr, E. L., Brown, S. W. & Hight, T. L. (1998). Interpersonal forgiving in close relationships: II. theoretical elaboration and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(6), 1586-1603.
- Naami, A., Asgari, P. & Roshan, K. (2014). Predicting collegiate students' aggression based on the amount of forgiveness and their belief in a just/unjust world. *Journal of Life Science and Biomedicine*, 4(1), 4-8.
- North, J. (1987). Wrongdoing and forgiveness. *Philosophy*, 42, 499-508.
- Ögel, K., Tarı, İ. ve Eke Yılmazçetin, C. (2005). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları, No: 17.
- Öğülmüş, S. (2007). *Okullarda şiddet ve önlenmesi*. 9. Ulusal PDR Kongresi. (17-19 Ekim 2007). İzmir-Çeşme.
- Önen, E. (2009). Saldırganlık ölçeği'nin psikometrik niteliklerinin türk ergenleri için incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(32), 75-84.
- Özgür, H. ve Eldekioğlu, J. (2017). REACH affetme modelinin türk kültürü üzerinde etkililiğinin incelenmesi. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 98-112
- Park, J. H., Enright, R. D., Essex, M. J., Zahn-Waxler, C. & Klatt, J. S. (2013). Forgiveness intervention for female south korean adolescent aggressive victims. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 34(6), 268-276.
- Pişkin, M., Öğülmüş, S., Çınkır, Ş., Ayas, T., Babadoğan, C., Çokluk, Ö., Atik, G., Boysan, M., Kalafat, T., Şahan, B. (2012). *Liselerde Şiddetin Saptanması ve Okul Temelli Şiddeti Önleme Programının Geliştirilmesi*. Tubitak Proje no: 108K305
- Sağkal, A.S. (2011). *Barış eğitimi programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve barışa ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Scobie, E. D. & Scobie, G. E.W. (1998). Damaging events: The perceived need for forgiveness. *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 28, 373-401.
- Sing Chau, T. (2004). *A forgiveness education programme with primary school students*. (Master Thesis, University of Hong Kong). Retrieved from <http://hub.hku.hk/handle/10722/31727>
- Sümer, N. (2003). Personality and behavioral predictors of traffic accidents: Testing a contextual mediated model. *Accident Analysis & Prevention*, 35(6), 949-964.
- Şahin, E. S. ve Owen, F. K. (2009). Psikolojik ihtiyaçları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(32), 64-74.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2015). Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı. Mustafa Baloğlu (Çev. Edt.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Tang, S. S. (2006). An implementation of a forgiveness education programme in a secondary girls' school. (Master Thesis, University Of Hong Kong). Retrieved from <http://hub.hku.hk/handle/10722/206659>
- Tang, S. S. (2014). Implementation and evaluation of the forgiveness education programmes based on process model and chinese values with hong kong chinese youth. (Doctorate Thesis, The University Of Hong Kong). Retrieved from <http://hub.hku.hk/handle/10722/206659>
- Taysi, E. & Vural, D. (2016). Forgiveness education for fourth grade students in Turkey. *Child Indicators Research*, 9(4), 1095-1115.
- TBMM (2007). Çocuklarda ve gençlerde artan şiddet eğilimi ile okullarda meydana gelen olayların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu (10/377,343,356,357). *Türkiye'de Ortaöğretime Devam Eden Öğrencilerde Şiddet ve Bunu Etkileyen Etmenlerin Saptanması, Araştırma Raporu*, Ankara.
- Tekinsav Sütçü, S., Aydın, A. ve Sorias, O. (2010). Ergenlerde öfke ve saldırganlığı azaltmak için bilişsel davranışçı bir grup terapisi programının etkililiği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66), 57-67.

- Tuzgöl, M. (2000). Ana baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(14), 39-48.
- Türk, F. (2013). Akran arabuluculuk eğitiminin lise öğrencilerinin arabuluculuk becerilerine etkisinin incelenmesi. (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Uysal, A. ve Bayık Temel, A. (2009). Şiddet karşıtı eğitim programının öğrencilerin çatışma çözüm, şiddet eğilimi ve şiddet davranışlarına yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12 (1), 20-30.
- Wade, N. G. & Meyer, J. E. (2009). Comparison of brief group interventions to promote forgiveness: a pilot outcome study. *International Journal of Group Psychotherapy*, 59(2), 199-220.
- Worthington, E. L. (1998). An empathy-humility-commitment model of forgiveness applied within family dyads. *Journal of Family Therapy*, 20, 59-76.
- Worthington, E. L. & Wade, N. G. (1999). The psychology of unforgiveness and forgiveness and implications for clinical practice. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 18 (4), 385-418.
- Yavuzer, H. (2007). Çocuk psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yavuzer, Y., Üre, Ö. (2010). Saldırganlığı önlemeye yönelik psiko-eğitim programının lise öğrencilerindeki saldırganlığı azaltmaya etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 389-405.
- Yıldırım, T. (2012). Şiddetsizlik eğitim programının lise öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri, empati düzeyleri ve şiddetsizliğe ilişkin görüşleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, İ. (2008). Endüstri meslek lisesi öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çok boyutlu olarak incelenmesi. (Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.